

УДК.21-22; 632

ДИПЛОМ СПЕКТАКЛИДА БАДИЙ ЯХЛИТЛИК УСТИДА ИШЛАШ ЖАРАЁНИ

Р.Алланбаев – Қорақалпоғистонга хизмат кўрсатган артист, доцент

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти

Таянч сўзлар: театр, асар, актёр маҳорати, диплом спектакли, мусиқа, бастакор, ёрик, сахна, дирижёр, оркестр, бадий раҳбар, нур, либос, декорация, бутафория, реквизит ва мизансаҳна.

Ключевые слова: театр, шедевры, актерское мастерство, дипломные спектакли, музыка, композитор, крэк, сцена, дирижер, оркестр, художественный руководитель, свет, платье, декорации, манекен, реквизит и пьесы.

Key words: theater, masterpieces, actor skills, diploma plays, music, composer, crack, stage, conductor, orchestra, artistic director, light, dress, scenery, dummy, props and plays.

Театр санъатида актёрлик маҳорати фанида, тўртинчи босқичнинг саккизинчи семестрида диплом спектакли сахнада қўйилиб, уни яқунлаш билан фани устидаги иш ўз якунига етади. Диплом спектаклининг мукамал бадий асар даражасига етишида, «Спектаклда бадий яхлитлик» - тушунчаси, алоҳида ўринга эга. Ўз-ўзидан маълумки, ҳар қандай бадий асар маълум композициясига, қўзлаган мақсадига, танланган мавзусига ва жанрига эга бўлади. Шунинг учун биз бадий яхлитлик ҳақида сўз юритар эканмиз, албатта, сахнанинг ёрилитилишидан тортиб, то либосгача бўлган ҳамма материаллашган олам орқали, асар устидаги ижодий жараёнда туғилган бадий ғояни, ифодавий имкониятларни яратадиган нарсаларга мурожаат қилишимиз, табиий ҳол бўлса керак [1:33].

Материаллашган олам орқали бадий яхлитликни ифодавий акс эттириш масалалари бадий ғояга бўйсунити, сахна асарининг олий мақсади, етакчи шарт шароити ва асар ғоясига боғлиқ бўлгани билан уни шаклан ифода қилиш йўллари бадий яхлит режа ва асар ечими орқали рўёбга чиқарилди.

Шунинг учун спектаклнинг ҳар бир сонияси, ҳар бир сахнаси ўзи гўё мустақил ҳаётига эга бўлиши билан бир қаторда, аслида умумий яхлит бадий режа ва ечимга бўйсунди.

Спектаклда бадий яхлитлик тушунчасини илк бор илимга К.С.Станиславскийнинг шогирди, буюк рус режиссёри ва катта педагог устоз, Алексей Дмитриевич Попов олиб кирган. Бу билан А.Д.Поповдан илгари сахналаштирилган спектаклларда бадий яхлитлик бўлмаган дейилиши мумкин эмас. Албатта авваллари ҳам бадий яхлит спектакллар сахна юзини кўрган. Шу режа ва ечимга, спектаклда қатнашилган ҳамма материаллашган компонентлари аниқ бўйсунган бўлиши керак. Актёрларнинг ижросидан, то сахнадаги спектаклга хизмат қиладиган техникавий ускуналаргача. Фақат шундагина диплом спектакли маълум бадий яхлит мақсадларга бўйсунган бўлади [2:112-113].

Бадий асарнинг ҳар бир заррача бўлаги ва унинг бадий компонентлари асарнинг яхлит режа ва ечимга алоқадор бўлиши шарт. Спектакл маълум ғоя ва олий мақсадга бўйсунити уни максимал равишда ёритишга ҳаракат қилиши керак. Бадий яхлитлик - заррача бўлакда, заррача бўлак эса - бадий яхлитликда уйғунлашиб кетиб, ўз аро узвий боғланиб, ифодалана олса, асар маълум ижодий мақсадларга бўйсунган бўлиб, тамошабинни қўзланган олий мақсад ва ғояга ундаши мумкин бўлади. Актёрларни воқеалар тизмаси устидаги ишлардан тортиб, рол ва образни ечимдан тортиб, то театр сахнасида, спектаклни бадий компонентлар билан бойитиш борасидаги ишларнинг ҳаммаси бадий яхлитликга эришишга хизмат қилиши керак.

Спектаклни бадий яхлитлик масалалари аслида эстетик категория бўлгани билан уни сахнада акс эттириш йўллари, бевосита материаллашган оламда ўтади. Бу нур, мусиқа, либос, декорация, бутафория,

реквизит ва мизансаҳналардир. Шунинг учун биз бадий яхлитлик ҳақида сўз юритар эканмиз, албатта сахнани нурланишидан тортиб, то либосгача бўлган ҳамма материаллашган олам орқали, асар устидаги ижодий жараёнда туғилган бадий ғояни, ифодавий имкониятларни яратадиган нарсаларга мурожаат қилишимиз, табиий ҳол бўлса керак [3:57-58].

Спектакль нима ҳақида, ва қандай эстетик мақсадларни қўзлаганлиги йўқолиб қолади. Диплом спектаклининг ғояси ва олий мақсад концепцияси фикран аниқлангандан кейин уни амалий рўёбга оширишдаги ижодий изланиш жараёни бошланади. Шу бадий яхлит концепцияни, сахнанинг конкрет ифодавий материаллашган компонентлари орқали қандай гавдалантириш масалалари ижодий гуруҳ олдида долзарб масалалар сифатида пайдо бўла бошлайди. Шундай алмашишларда нур билан декорация уйғунлашган ҳолда ишлаб, маълум бадий вазифани бажарилишини қўзлаш керак. Оддий ва содда сахна алмашишлардан қочиш керак. Бу сахналар алмашуви эмас, қаҳрамонларнинг, спектаклнинг ҳаётидаги катта ўзгариш, ундаги маълум эстетик ва эмоционал «тўнтариш» бўлишини излаш керак [4:98].

Диплом спектаклининг бадий яхлитлигини тامينлайдиган компонентлар билан актёрларни репетиция жараёни ичида ҳам паралел тайёргарлик кўрилиб, иккала ижодий ва ташкилий ишлар параллел кетаётган жараён ниҳоясига етгандан сўнг, театрнинг сахнасида ҳамма элементлар тўпланиб, йиғилади. Бу компонентларни йиғиш, спектаклни сахнадаги репетициялари ва уни монтровка қилишда, бадий яхлитлик устидаги ишни амалга ошириш билан якунланади [5:77-78].

Цагарелий, мусиқаси Кончелийники
“Ханума” мусиқали комедиясидан

Асар устида туғилган фикрларни, улар орқасида пайдо бўлган бадий ижодий истакларни, конкрет материаллашган нарсалар орқали сахнада гавдалантириш жараёнини, диплом спектаклида бадий яхлитлик устида ишлаш десак ҳам бўлади. Демак, диплом спектаклида бадий яхлитлик устида ишлаш жараёнини иккала босқичини яна алоҳида кўриб чиксак;

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти
“Мусликий театр актёрлиги” йуналиши талабалари

Биринчи боскичда; Ҳамма компонентлар (Муслика, либос, нур, декорация, бута-фория, реквезит ва оммавий мизансаҳналар) бўйича ижодий изланиш жараёнида асар бўлакларини – яхлитлик билан таққослаб, солиштириб уйғунлаштириш ишларини қилиш бўлса. Иккинчи боскичда; Уларни саҳнада репетицияларида йиғиб, монтажка қилиш жараёнида шу ижодий топилмаларни ўзлаштириб, бадий яхлит олий мақсадга ва асар ғоясига бўйсиндириб олишлик устидаги ишлар қилинади. Биз диплом спектаклида бадий яхлитлиги устида ишлашдаги, иккала боскичдаги жараёндаги ҳар бир компонентни алоҳида кўриб чиқишга ҳаракат қиламиз.

Режиссёр-педагог пьесанинг ғояси ва олий мақсади асосида спектаклни бадий яхлит мусликий ечимини шакллантиради [6:119].

Мусликий драмадаги ариялар, дуэтлар ва ўзга мусликий номерлар драматик саҳна воқеалари ичида, актёрларни хатти ҳаракатини табиий давоми бўлиб, ўзгача қилиб айтганда ария ва дуэтлар қахрамонларни драматик монологли бўлиб туғилишини танинлаш устида жиддий иш кетиши лозим бўлади.

Мусликий номер хатти ҳаракатни табиий давоми бўлиб, хатти ҳаракатдан мусликий номерга, мусликий номердан хатти-ҳаракатга ўтиш жараёнини мантикий ўзвий ва изчил боғлаш, диплом спектаклни бадий яхлитлигини танинлашда муҳим вазифалардан бири бўлади.

Муҳит ва маконни белгилловчи муслика. Этнографик, географик, давр ва замонни белгилловчи муслика, саҳнада кетаётган воқелик қандай муҳитда содир бўлишини ёритувчи муслика. Масалан, ваҳимали ерлар, номаълум ва ҳафли жойлар, байрам кечаётган пайт ва ҳокозо...

Мусликий акцент (урғу). Тамошабинни эътиборини спектаклни воқеалар тизмасида пайдо бўлган янги шарт

шароитга қаратиш учун маълум ижодий вазиятларда алоҳида қисқача мусликий урғу бериш ҳолати туғиб қолади. Шундай ҳолатларда тамошабин эътиборни жалб қилиш учун ишлатиладиган қисқача мусликий фрагментни, мусликий акцент деймиз [7:19-20].

Театр саҳнасида жонли актёрнинг ижроси ва жонли декорациялар мовжуд бўлса, улар бир-бирларини тўлдириб турса, театр саҳнасида етук спектаклни туғилишига пойдевор ясалган бўла олади.

Диплом спектаклида бадий яхлитлик устида ишлаш жараёни актёрлар билан репетиция қилиш жараёнидан аввал, пьесани қўлга олиб, биринчи бора ижодий, талабалар гуруҳи билан биргаликда уни ўқиш пайтидан бошланади. Чунки асарни ўқиш пайтидаёқ, асардаги қандайдир кечинмалар руҳияти ҳаммани қўлга олиб, беихтиёр асарни ҳар бир саҳнасидаги мъано ва мазмунини, умумий яхлит нима бўлаётганини тушуниб олиш учун талайгина саволларга, жавоб излашни бошлайсиз. Нега, нима учун, қандай, нималар бўлабди ва ҳокозо... [8:65-66].

Бундай декорациялар кўпинча камер асарларда, оила муносабатларига қурилган, икки, уч киши ижросига мўлжалланган спектаклларда ишлатилади.

Аммо, баъзида эса интерер, асарнинг бош қахрамонларидан бири бўлиб хизмат қилади. Масалан, А.П.Чеховнинг «Уч-опа сингиллар», «Ваня тоға», «Олчазор» пьесаларида ёки М.Горькийнинг «Мешанлар», «Варварлар» асарлари каби.

Бу ҳолда спектаклдаги интерер декорациялари бадий образ бўлиб, улар спектакл танида тенгқурли ижрочи бўлиб қатнашади. Эслаб кўринг, А.П.Чеховнинг «Олчазор» пьесасида қахрамонларнинг - «мухтарам ва хурматли шкаф»га бўлган мурожаат ва муносабатларини [9:123].

Белгилловчи декорациялар. Баъзи ҳолларда спектаклни образли ечимида макон ва муҳитни ташкил қилиш лозим бўлмай уларни белгиланганлиги кифоя бўлади. Масалан, қирол қалъасини барпо қилиш шарт эмас уни белгилаш кифоя. Қуппа қуруқ бўш саҳнага қирол қаролларидан бири қўлида тахтачадаги ёзув билан чиқиб, тамошабинга уни қўз-қўз қилиб кўрсатиб кетади.

Бошқа ҳолда актёрлар ўз ижроларида шу ерларни англаувчи хатти -ҳаракат қилишади. Сўз ва хатти-ҳаракат орқали макон ва муҳитни белгилашади. Масалан, бир актёр «Бу ер ўрмон... қушлар сайраяпти...» - дейди. Бошқа актёр шу топда қуш бўлиб сайрай бошлайди. Яна бириси кийик бўлиб саҳнага сакраб чиқа бошлайди ва ҳокозо...Воқеалар қаерда бўлиши муҳим эмас, уларда нималар содир бўлиши муҳим бўлган ҳолатларда ишлатиладиган услуб.

Адабиётлар

1. Абдуллаева М. “Актёрлик маҳоратидан педагогика негизлари” Тошкент 2010 й.
2. Ашурова М.Х. Қўғиршоқ театри санъати актёрлик мактаби. Ўқув қўлланма, Т.2007.
3. Исмаилова М. “Саҳна сёзи” Ташкент. “Nashr” нашриёти 2018 й.
4. Ежегодник МХТ 1946, 313-б.
5. Зуфаров У. “Саҳна талқини ва таҳлили”
6. Маҳмудов Ж. Актёрлик маҳорати. Дарслик .Т.Билим,2005.
7. Маҳмудова Х. Актёрлик маҳорати. Ўқув қўлланма.Т.:ЎЗДСИ,2008.
8. Станиславский К.С “Актёрнинг ўз устида ишлаши”.-Т.; Баий адабиёт, 2010
9. Сайфуллаев Б., Маматқосимов Ж. “Актёрлик маҳорати”. Т.: Фан ва технологий. Т.: 2012.

РЕЗЮМЕ

Мусликий драма асари асосида диплом спектаклни туғилишида бастакор махсус шу спектакл учун ёзилган муслика асосида саҳналаштириш мумкин, аммо драматик спектаклга муслика танловчи мутахасис, режиссёр бошчилигида спектаклнинг бадий яхлит ечими асосида мусликалар сараланиб олиниб ишланиши керак бўлади. Ҳар икки ҳолда ҳам ўзига хос ижодий изланиш жараёни кетади. Мусликий спектаклларда ария, дуэт, хор, увертюра ва саҳна воқеаларидаги мусликий ечимлар, бастакор томонидан берилган бўлиб, дирижер ва концертмейстер актер ва оркестр билан уларни тайёрлайди.

РЕЗЮМЕ

Дипломные пьесы, основанные на музыкальной драме, могут быть поставлены при создании музыки композитором, но драматический спектакль должен быть выбран музыкальным экспертом на основе творческого решения для пьесы. В обоих случаях выполняется определенный творческий подход. В музыкальных представлениях музыкальные решения для арий, дуэта, хора, увертюры и сценических представлений предоставляются композитором, который готовит их с дирижером, концертмейстером и оркестром.

Diploma plays based on a musical drama may be staged at the birth of a composer, but the dramatic performance will need to be selected by a music expert based on a creative solution for the play. In both cases, a specific creative search is in progress. In musical performances, musical solutions to arias, duet, chorus, uvertura and stage performances are provided by the composer, who conducts them with the conductor and the concertmaster and the orchestra.

УДК 371

ҚОРАҚАЛПОҚ ҰҚУВЧИЛАРИНИНГ АНЪАНАВИЙ МЕХНАТ ТАЪЛИМИ ТАМОЙИЛЛАРИ – УЛАРНИНГ МАЪНАВИЯТИ ВА АХЛОҚИНИ ШАҚЛАНТИРИШ МЕЗОНЛАРИ СИФАТИДА

Ж.Қ.Дошняязов – эркин тадқиқотчи

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети

Таянч сўзлар: халқ педагогикаси, анъана ва урф-одат, меҳнат тарбияси тамойили, қорақалпоқ фольклори, хунармандчилик ва қўл хунари, миллий маданият.

Ключевые слова: народная педагогика, обычаи и традиции, принципы трудового воспитания, фольклор каракалпаков, ремесленничество и рукоделие, национальная культура.

Key words: folk pedagogy, customs and traditions, labor upbringing principles, karakalpak folklore, craft and fine needle-work, national culture.

Кишилиқ жамияти пайдо бўлгандан буён одамзод фаровон турмуш тарзи, тинчлик ва бунёдкорликка интилади. Бинобарин, диёнат, меҳр-оқибат, саховат ва бағрикенглик фазилатлари асносида ҳам меҳнат кўникмасини шакллантириш муддаоси кузатилади. Аслида жорий тушунча бахтли ҳаёт кечиришга кафолат беради, бир ўқ илдизи жисмоний фаолият, бир ўқ илдизи маънавий камолотга туташ касбга йўналтириш малакасига халқ педагогикасида ҳам жиддий эътибор қаратилади. Миллий кадрятлар яшовчанлиги, анъана-лар авлоддан-авлодга ўтиб туриши ҳамда менталитетга хос психология барқарорлиги мавжуд ахлоқий заҳира асосларини белгилайди. Узлуксиз кечадиган жараёнда шахс манфаат ва эҳтиёжи жипслашади, соғлом ҳамда мақсадга йўналтирилган фаолият шаклланади. Унда инсон истак ва имкониятларини тенглаштириш асосий мезон даражасига чиқади. Айнан халқ педагогикаси тарихида асрлар мобайнида тўпланган ҳаётий тажриба замирида ҳам меҳнатга тўғри муносабатни шакллантириш ғояси ётади. Буюк ажодларимиз қолдирган мерос ёш авлодни юксак ватан парварлик ва инсонийлик руҳида тарбиялашдек эзгу ниятларга қоришиқлиги билан тафовутланиб туради.

Меҳнат тарбияси бир пайт ўзида ўқувчи характери-ни хилма-хил сатҳларда ривожлантириш имконини беради, биринчидан, болалиқдан касбга йўналтириш инсон ижтимоий уюшганлик даражасини таъминлайди, иккинчидан, ташаббус ва интилишни муваффақиятга эришиш омили даражасига кўтаради, учинчидан, унда меҳнатга муносабат малакаси ҳамда амалий кўникмаси шаклланишига замин ҳозирлайди. Шу маънода, меҳнат шахс маънавиятини мустаҳкамловчи муҳим риштага айланади. Ваҳоланки, фаолият шакли ҳам инсон моддий таъминотини яхшилади, ҳам жамият маънавий юксалишига йўл очади. Истилоҳ жисмоний маданият малакасини вужудга келтириш баробарида ақлий салоҳиятни ҳам оширишга хизмат қилади. Унда ижодкорлик ва рағбат бир-бирини тўлдиради.

Қорақалпоқ халқ педагогикаси тараккиётида ёшларни босқичма-босқич касбга йўналтириш тизими ишлаб чиқилган. Жумладан, вояга етаётган авлод дунёқараши ва идрокига ижобий таъсир ўтказиш мураккаб жараён, қоришиқ ҳолда намоён бўладиган меҳнатга муносабат шакллари сирасига урф-одатлар, анъаналар ва маросимларни киритиш мумкин. Жорий ҳолат инсон ҳаёти ҳамда фаолиятини тўғри ташкил этишга имкон беради. «Халқ педагогикасида ўқувчида меҳнатга рағбат уйғотиш муайян натижага эришишга хизмат қилади. Асрлар давомида сайқал топган миллий кадрятлар, уларнинг асосида турган илғор ғоялар шахс маънавий дахлсизлигини таъминлашга замин ҳозирлайди» [1:78]. Миллат арсеналида мавжуд урф-одатлар, жумладан, ҳашар, йиғин ва байрамлар аслида жамият аъзоларини жипслаштириш мақсадини кўзлайди. Жамоавий рух

ўзаро ҳурмат, меҳр-оқибат ва инсоф-диёнат туйғуларини янада мустаҳкамлайди.

Марказий Осиё ва Қозоғистон аҳолиси, одатда, чорвачилиқ, пахтачилик, деҳқончилик, боғдорчилик, пиллачилик, халқ амалий санъати асносида турмуш кечирган. хунармандчилиги билан боғлиқ эди. Машҳур ғаллакор, ВАСХНИЛ машҳур академиги Т.С. Малцев таъбирича, «қундалиқ ҳаёт, инсон маънавий ақидаси минг йиллик қишлоқ хўжалиги цивилизацияси натижасида ҳосил бўлган» [3:57]. Ахлоқий мезонлар, жамият дунёқараши ва шахс масалагини белгилаган меҳнатга муносабат сезими она-заминга нисбатан ишонч-этикодга боғланади.

Деҳқон ва чорвадор машаққатли меҳнати, нонга мукаддас неъмат, пахта ва чорвачиликка миллий гурур объекти сифатида қараш – болаларда меҳнат ҳамда фаолиятга мухаббат туйғусини тарбиялаган. Табиат инсонга ато этган бебаҳо дурдонаси сифатида меҳнат маълум даражада улуғланади: «Меҳнат, меҳнатнинг тағи роҳат», «Меҳнат тупроғи ҳаракатсизлик тутумидан афзал», «Исталган иш қуёшдан порлоқ», «Тугалланган иш атиргул ҳидини ҳидлайди». Халқ зақоси вужудга келтирган «қўмирчи қора юзидан уялмайди», ҳикматида ҳам меҳнат муносабатига эътикод ҳисси жилваланади. Болалиқдан фарзанд дунёқарашида касбга йўналтириш малакасини тарбиялаш ҳар бир оила мукаддас бурчи саналган. Ғоя залвори муайян типдаги ҳаволаларда мантиқан давом этади: «Меҳнат қил, шунда сен эзгуликка эришасан», «Агар меҳнатсевар ўғлинг бўлса, демак, экин майдонинг ағдарилади», «Мақсадингизга қийналмасдан эриша олмайсиз». XVIII аср мумтоз шоири Махтумқули меҳнат тарбиясини инсон ҳаёти муддаосига тенглаштириб, болалиқдан меҳнатда тобланмаган фарзанд вояга етгандан сўнг ишлашни ёқтирмайди, аста-секин дангаса бўлади, дея қаттиқ ишонган [1:83].

Қорақалпоқ халқ тарихида амалий санъат анъаналари асрлар мобайнида меҳнат тарбияси асосий тамойилларини ўзида мужассам этади:

1. Болани ўз-ўзига хизмат кўрсатишга ўргатади-ган меҳнатга одатлантириш, эрта фаолиятга оид лаёқат ва амалий кўникмаларга ихтисослаштириш ҳар бир хонадон учун муҳим саналган. Жорий ҳолатда фарзанд ёши, майли ва қобилияти янглиғ психофизиологик жиҳатлар ҳисобга олиниб, босқичма-босқич, аввал, уй ишлари, кейинчалик эса аста-секин хўжалиқ фаолиятига тайёрлаб борилган.

2. Агар бола тасаввурида дастлаб камон (оқ жай) қатталар учун ишланган бўлса, 6-7 ёшида ўсмирлар орасида кенг тарқалган ов ўйинига иштиёқ камон ва ўқларни ясашга туртки берган (аңга шығыу ойыны) ёки овчи (аңшылар). 10-12 ёшгача бола камони шу қадар мураккаблашадики, айна пайтдаги дунёқараш ёш хусусиятларига нисбатан кескин тафовутланиши билан ажралиб туради [2:41].